

УДК 349.415 (477)

Тетяна Оверковська,кандидат юридичних наук,
доцент кафедри правознавства
Вінницького державного аграрного університету

ОСОБЛИВОСТІ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗЕМЕЛЬ ВІД ЗАБРУДНЕННЯ ТА ПСУВАННЯ*

Присвячено дослідженню особливостей цивільно-правової відповідальності у сфері охорони земель від забруднення та псування в Україні. Аналізується чинне законодавство України щодо застосування цивільно-правової відповідальності у зазначеній сфері суспільних відносин. Обґрунтовується можливість відшкодування збитків якісному стану земель незалежно від встановлення вини заподіювача шкоди.

Ключові слова: забруднення, псування, правова охорона земель.

Загальновідомо, що земля є національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави (ст. 14 Конституції України). Реалізація зазначеного конституційного положення має здійснюватися через правовий інститут охорони земель, важливим чинником якого є встановлення юридичної відповідальності за порушення вимог законодавства щодо охорони земель, у тому числі від забруднення та псування.

Зауважимо, що юридичній відповідальності у сфері охорони земель властиві основні риси та принципи, які характерні для юридичної відповідальності взагалі. Але водночас вона має свої особливості, що зумовлені характером та особливостями відносин у процесі використання земель. Отже, різновидам юридичної відповідальності у сфері охорони земель від забруднення та псування, одним із яких є цивільна відповідальність, також притаманні певні особливості. Саме тому проблеми, пов'язані зі збереженням та відновленням якісного стану земель, обумовлюють об'єктивну необхідність з'ясування особливостей цивільної відповідальності за порушення вимог законодавства про охорону земель України від забруднення та псування.

Аналіз публікацій та досліджень з даної проблеми свідчить про те, що вагомий внесок у розробку теоретичних та практичних питань щодо застосування юридичної відповідальності у сфері правової охорони земель зробили такі вчені, як В. І. Андрейцев, Г. І. Балюк, В. Л. Мунтян, В. В. Носік,

Б. Г. Розовський, В. І. Семчик, Н. І. Титова, М. В. Шульга, Ю. С. Шемшученко та багато інших.

Водночас необхідно зауважити, що окремі положення щодо особливостей цивільно-правової відповідальності у сфері охорони земель від забруднення та псування потребують подальшого наукового дослідження та обґрунтування. У зв'язку з цим завдання статті полягає у проведенні наукового аналізу особливостей цивільно-правової відповідальності у сфері правової охорони земель від забруднення та псування в Україні.

Серед видів юридичної відповідальності за земельні правопорушення, в тому числі й ті, що пов'язані із псуванням сільськогосподарських угідь та інших земель, їх забрудненням хімічними та радіоактивними речовинами і стічними водами, засміченням промисловими, побутовими та іншими відходами, ст. 211 Земельного кодексу України виділяє *цивільну відповідальність*.

В юридичній літературі існують різні погляди стосовно цивільно-правової відповідальності в природоохоронній сфері. Одні вчені вважають, що цивільно-правова відповідальність за екологічні правопорушення (делікти) передбачає виконання фізичними і юридичними особами обов'язку щодо компенсації шкоди, заподіяної власникам чи користувачам природних ресурсів порушенням екологічного законодавства [1]. Інші отожднюють цивільно-правову відповідальність із формою дер-

* Рекомендовано до друку кафедрою правознавства Вінницького державного аграрного університету.

жавного примусу, що полягає у стягненні майнових санкцій і накладенні на правопорушника невиконаних майнових наслідків [2]. На думку М. М. Бринчука, під цивільно-правовою відповідальністю треба розуміти, головним чином, позадовірні відносини з відшкодування шкоди, заподіяної природному середовищу [3]. Проте, на нашу думку, цивільно-правова відповідальність за забруднення або псування земель може впливати також із договірних відносин, наприклад, із договору оренди земельної ділянки. Так, відповідно до ст. 29 Закону України «Про оренду землі» від 06.10.1998 р. № 161-XIV у разі погіршення орендарем корисних властивостей орендованої земельної ділянки, пов'язаних зі зміною її стану, орендодавець має право на відшкодування збитків.

Таким чином, цивільно-правова відповідальність у сфері охорони якісного стану земель, на думку автора, має розглядатися як опосередковане державним примусом виконання обов'язку із відшкодування шкоди, завданої земельним ресурсам внаслідок їх забруднення або псування.

Відшкодування майнової шкоди, заподіяної земельним ресурсам, потребує належної правової регламентації. Встановлюючи обов'язок щодо відшкодування заподіяної земельним ресурсам шкоди, ст. 157 Земельного кодексу України зазначає, що порядок визначення та відшкодування збитків встановлюється Кабінетом Міністрів України. Положення Цивільного кодексу України (далі — ЦК України) застосовуються до врегулювання відносин, які виникають у сферах використання природних ресурсів та охорони довкілля, якщо вони не врегульовані іншими актами законодавства (ст. 9 ЦК України).

Роз'яснення Вищого арбітражного суду України «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з відшкодуванням шкоди» від 01.04.1994 р. № 02-5/215 в п. 5 зазначає, що особливості застосування цивільно-правової відповідальності за шкоду, заподіяну порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища, можуть бути передбачені спеціальними законами, які регулюють питання охорони певного виду такого середовища. Аналогічні положення щодо правової регламентації відшкодування збитків, завданих земельним ресурсам, роз'яснюють і постанови Пленуму Верховного Суду України (зокрема: постанова Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами земельного законодавства при розгляді цивільних справ» від 16.04.2004 р. № 7; постанова Пленуму Верховного Суду України

«Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди») від 27.03.1992 р. № 6.

Таким чином, при відшкодуванні земельно-правової шкоди слід керуватися цивільним законодавством у тих випадках, коли ці питання не врегульовані землеохоронним або екологічним законодавством.

Загальні підстави відповідальності за завдану майнову шкоду визначає ст. 1166 ЦК України. Хоча ст. 181 ЦК України і відносить земельні ділянки до нерухомого майна, на нашу думку, з цим складно погодитися, виходячи із особливостей землі як складової природи. Ще на спеціальній сесії ООН у 1976 р. зазначалося, що земля внаслідок своєї унікальної природи і незамінності в житті людини, не може використовуватися як звичайне майно, бути об'єктом, не захищеним від ринку [4]. Тож, відшкодування збитків, що сталися внаслідок забруднення або псування земель, має певні особливості, пов'язані насамперед з тим, що земля, в першу чергу, є специфічною природною складовою. Вважаємо, що підставою відповідальності у випадку забруднення або псування земель є не порушення права конкретної особи, а заподіяння майнової шкоди земельним ресурсам. А отже, забруднення земель хімічними та радіоактивними речовинами, виробничими та побутовими відходами, стічними водами, засмічення земель, погіршення якості ґрунтового покриття тощо, як земельні правопорушення, мають специфічний характер, який обумовлює те, що підставою відповідальності в даних випадках здебільшого є земельні правопорушення.

Крім цього, враховуючи положення ст. 1166 ЦК України, ст. 156 Земельного кодексу України, роз'яснення п. 16 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами земельного законодавства при розгляді цивільних справ» від 16.04.2004 р. № 7, констатуємо, що заподіяна власникам землі і землекористувачам шкода через забруднення чи псування земель відшкодовується у повному обсязі, включаючи недержані доходи за час тимчасового невикористання земельної ділянки.

Вважаємо, що відшкодування збитків, завданих у разі забруднення та псування земель, характеризується істотними особливостями в характері і способах їх відшкодування. У зв'язку з цим підтримуємо думку професора Н. І. Титової про те, що екологічні (в тому числі земельні) збитки є особливими. Вони не обмежуються сумою реальних збитків, у них завжди переважає упущена вигода, яка у десятки разів перевищує реальні збитки. І найголовніше: земельні збитки завдаються не лише власни-

ку, а, що надзвичайно важливо, всьому суспільству. Наприклад, радіоактивне або інше забруднення ґрунтів призводить до вирощування токсично забрудненої сільськогосподарської продукції, що, в свою чергу, завдає шкоди здоров'ю людей. Така шкода, на відміну від цивільної, може виявити себе не одразу, а через багато років [5].

Особливості цивільно-правової відповідальності у сфері охорони земель від забруднення та псування простежуються в необхідності застосування спеціальних методів обчислення розміру шкоди, завданої земельним ресурсам. Зокрема Методикою визначення розмірів шкоди, зумовленої забрудненням і засміченням земельних ресурсів через порушення природоохоронного законодавства, затвердженою наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 27.10.1997 р. № 149, встановлюється порядок розрахунку розмірів відшкодування шкоди, завданої державі юридичними особами та громадянами в процесі їхньої діяльності через забруднення земель хімічними речовинами, їх засмічення промисловими, побутовими та іншими відходами; постановою Кабінету Міністрів України від 25.07.2007 р. № 963 затверджена Методика визначення розміру шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок, використання земельних ділянок не за цільовим призначенням, зняття ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) без спеціального дозволу. Крім цього, відповідно до вимог ч. 2 ст. 157 Земельного кодексу України постановою Кабінету Міністрів України «Про визначення розміру збитків, завданих унаслідок непроведення робіт з рекультивациі порушених земель» від 17.12.2008 р. № 1098 передбачений порядок обрахування розмірів збитків, що виникли внаслідок змін у структурі рельєфу, екологічному стані ґрунтів і материнських порід та в гідрологічному режимі земель.

Особливість цивільно-правової відповідальності у сфері охорони земель від забруднення та псування простежується у можливості її існування без встановлення вини суб'єкта відповідальності. Так, шкода, заподіяна шляхом забруднення земель внаслідок аварії, що сталася на об'єкті підвищеної небезпеки, відшкодовується суб'єктом господарської діяльності, незалежно від його вини (ст. 16 Закону України «Про об'єкти підвищеної небезпеки» від 18.01.2001 р. № 2245-III). Аналогічне правило відповідальності встановлене й в тому випадку, якщо шкода земельним ресурсам заподіяна небезпечними властивос-

тями ядерного матеріалу, який надходить з ядерної установки (ядерна шкода). Тобто, в цьому випадку йдеться про радіаційне забруднення земель, відповідальність за яке настає незалежно від встановлення вини (ст. 72 Закону України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» від 08.02.1995 р. № 39/95-ВР, ст. 3 Закону України «Про цивільну відповідальність за ядерну шкоду та її фінансове забезпечення» від 13.12.2001 р. № 2893-III). Отже, особи, що володіють джерелами підвищеної екологічної небезпеки, зобов'язані компенсувати заподіяну шкоду громадянам та юридичним особам, якщо не доведуть, що шкода виникла внаслідок стихійних природних явищ чи навмисних дій потерпілих. Також відшкодування збитків, заподіяних шляхом забруднення або псування земель, можливе без наявності вини заподіювача шкоди і в тому випадку, коли шкода завдана особою, що перебувала у стані крайньої необхідності (ст. 1171 ЦК України).

Таким чином, враховуючи зазначену обставину, пропонуємо ч. 3 ст. 56 Закону України «Про охорону земель» від 19.06.2003 р. № 962-IV доповнити положенням, згідно з яким у випадках, передбачених законодавством України, шкода, заподіяна земельним ресурсам, підлягає відшкодуванню в повному обсязі незалежно від встановлення вини заподіювача шкоди.

Особливість цивільно-правової відповідальності у сфері охорони земель від забруднення або псування простежується в обов'язку особи відшкодувати заподіяну шкоду якісному стану земельних ресурсів незалежно від притягнення до інших видів відповідальності. Крім цього, в окремих випадках може мати місце відшкодування заподіяної шкоди земельним ресурсам у натуральній формі. Так, зокрема, постановою Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами земельного законодавства при розгляді цивільних справ» від 16.04.2004 р. № 7 в п. 17 звертає увагу на те, що при розгляді позовів про відшкодування шкоди, заподіяної псуванням чи забрудненням землі, суд може відповідно до ст. 1192 ЦК України з урахуванням думки позивача зобов'язати відповідача відшкодувати шкоду в натурі, встановивши для цього відповідний строк. Це може проявлятися у відновленні попереднього якісного стану земельної ділянки (наприклад, у випадку засмічення земель несанкціонованими сміттєзвалищами, захаращення уламками будівельних матеріалів тощо).

Варто зауважити, що вжиття заходів

цивільно-правової відповідальності за порушення вимог земельного законодавства пов'язане з низкою труднощів. Однією з основних проблем є нездатність порушників повністю відшкодувати завдані збитки через відсутність необхідних грошових коштів, особливо коли йдеться про сільськогосподарських товаровиробників в сучасних умовах фінансової кризи [6]. Отже, без ефективного застосування юридичної відповідальності взагалі, а цивільно-правової, зокрема у сфері охорони земель від забруднення та псування навіть досконале законодавство залишиться недостатньо дієвим.

Таким чином, викладене вище дозволяє зробити **висновок** про те, що особливостями цивільно-правової відповідальності у сфері правової охорони земель від забруднення та псування в Україні є наступні: 1) необхідність застосування спеціальних мето-

дів обчислення розміру збитків, завданих земельним ресурсам, що передбачені спеціальними нормативними актами; 2) обов'язок відшкодувати заподіяну шкоду якісному стану земельних ресурсів у повному обсязі настає для винної особи незалежно від притягнення її до інших видів відповідальності; 3) юридичною основою цивільно-правової відповідальності, в першу чергу, є положення Земельного кодексу України та інших землеохоронних актів, тому що підставою відповідальності є порушення вимог законодавства щодо охорони земель від забруднення та псування; 4) при відшкодуванні земельно-правової шкоди слід керуватися цивільним законодавством у тих випадках, коли ці питання не врегульовані землеохоронним або екологічним законодавством; 5) можливість застосування відповідальності без встановлення вини особи, що заподіяла шкоду якісному стану земель.

ПРИМІТКИ

1. Малишко М. І. Юридична відповідальність за екологічні правопорушення / М. І. Малишко. — К. : Укр. наукова асоціація, 2001. — С. 13.
2. Земельне право України : підруч. / за ред. О. О. Погрібного, І. І. Каракаша. — К. : Істина, 2003. — С. 430.
3. Бринчук М. М. Экологическое право (право окружающей среды) / М. М. Бринчук. — М. : Юрист, 1998. — С. 494—495.
4. Ярмоленко В. Скасувати треба не мораторій, а приватну власність на землю (осібна думка) / В. Ярмоленко // Пропозиція. — 2007. — № 1. — С. 12—13.
5. Титова Н. І. Землі як об'єкт правового регулювання / Н. І. Титова // Право України. — 1998. — № 4. — С. 13.
6. Берлач А. Проблеми юридичної відповідальності за нераціональне використання землі в сільському господарстві України / А. Берлач // Економіка. Фінанси. Право. — 2000. — № 8. — С. 22.

Оверковская Татьяна. Особенности гражданско-правовой ответственности в области охраны земель от загрязнения и порчи.

Посвящена исследованию особенностей гражданско-правовой ответственности в области охраны земель от загрязнения и порчи в Украине. Анализируется действующее законодательство Украины по применению гражданско-правовой ответственности в обозначенной области общественных отношений. Обосновывается возможность возмещения ущерба качественному состоянию земель независимо от установления вины причинившего вред.

Ключевые слова: загрязнение, порча, правовая охрана земель.

Overkovska Tetyana. Particularities of the civil legal responsibility in the land protection sphere from pollution and spoilage.

Particularities of the civil legal responsibility in the land protection sphere from pollution and spoilage in Ukraine are examined in the thesis. The current legislation of Ukraine on application of civil-law responsibility in the designated area of public relations is analyzed. Possibility of compensation of a damage to a qualitative condition of the earths irrespective of an establishment of fault harmed is proved.

Key words: pollution, spoilage, legal protection of land.